

Важкі ўклад у вывучэнне гісторыі беларускай літаратурнай мовы

Д.Д. ПАЎЛАВЕЦ

Разглядаецца ўклад С.М. Запрудскага ў вывучэнне гісторыі беларускай літаратурнай мовы (1918–1941 гг.) у кантэксце агульнай гісторыі літаратурнай мовы і ліквідацыю белых плямаў у даследаванні мовазнаўства міжваеннага перыяду, падкрэсліваецца значэнне яго працы для пашырэння ведаў пра складаныя часы, імкненне падаць шырокаму колу грамадскасці поўнае, нагляднае, навукова выверанае ўяўленне пра той няпросты час, яго перыпетыі, калі наша мовазнаўства перажывала ўздых, а потым заняпад у выніку сталінскіх рэпрэсій.

Ключавыя словы: гісторыя мовы, граматычнае нармаванне, папаўненне слоўніка, моўнае рэфармаванне, моўнае рэдагаванне, змены ў сінанімічных радах.

The contribution of S.M. Zaprudsky in studying the history of the Belarusian literary language (1918–1941) is considered in the context of general history of the literary language and the elimination of gaps in the study of linguistics in the interwar period. The importance of his work to expand the knowledge of complex times, the desire to give the wider public a complete, intuitive, scientifically verified idea of the difficult times, its ups and downs, when our linguistics is on the rise, and then decline as a result of Stalin's repressions are emphasized.

Keywords: history of language, grammatical normalization, dictionary updating, reforming the language, language editing, synonymous changes in the ranks.

Сярод кніг па гісторыі беларускага мовазнаўства, надрукаваных летась, прыкметнай з'явай стала праца С.М. Запрудскага [1], які блізу двух 10-годдзяў шмат і плённа працуе над асвятленнем гісторыі літаратурнай мовы 1920–1930 гг. Гэтым разам даследчык, абапіраючыся на свой шматгадовы досвед выкладання гісторыі літаратурнай мовы і мовазнаўства міжваеннага перыяду на філалагічным факультэце БДУ, сінтэзуе свае ранейшыя намаганні ў вывучэнні, азначанага перыяду, падаючы іх як вучэбна-метадычны дапаможнік.

Разважаючы пра метады развіцця навукі, Ул. Караткевіч трапна заўважыў: «адзіны шлях кожнай навукі: піць ваду не толькі з крана (кніг), не толькі дыстыляваную са шклянкі, але заўсёды ісці да крыніц, якія б'юць з роднага берага недзе пад тваёй хатай» [2, с. 537]. Каторы год С. Запрудскі, даследуючы асаблівасці развіцця беларускай літаратурнай мовы ў 1920–1930 гг. мінулага стагоддзя, імкнецца абапірацца на першакрыніцы: працы тагачасных лінгвістаў, кнігавыдавецкую справу, дакументы. Ён не п'е ваду з-пад крана афіцыйнага савецкага мовазнаўства, а адшуквае ісціну, даводзіць суверэннасць развіцця тагачаснай беларускай літаратурнай мовы, засяроджваючыся на асноўных адметнасцях прац М. Гарэцкага, Я. Лёсіка, С. Некрашэвіча і іншых, якія так доўга замоўчваліся ці разглядаліся вельмі тэндэнцыйна. На самым пачатку кнігі знаходзім заяву аўтара пра тое, што «перыяд гісторыі беларускай літаратурнай мовы 1920–30-х гг. у значнай меры злучае паміж сабой гістарычнае быццё літаратурнай мовы і яе сучаснасць» [1, с.4]¹ і што ён супярэчліва асветлены ў навуковай літаратуры (*заўважым, савецкай – Д.П.*). Рэпутацыя даследчыка дазваляе Сяргею Мікалаевічу ўжо не першы год трымаць на сабе ўвагу не толькі моваведаў, але і шырокіх колаў зацікаўленых у гісторыі нашай мовы. Прываблівае ягоная манера ў «каламуці» сучаснай беларускай лінгвістыкі адшукваць рацыянальнае зерне і вяртаць ёй забытыя імёны, здабыткі даследчыкаў мовы 1920–1930-х гг. Чым жа прыцягвае да сябе рэцэнзаваная кніга? Бясспрэчна, найперш рысамі аб'екта даследавання, неардынарнасцю вучонага, яго ўменнем убачыць інтэлектуальную прастору таго перыяду, перадаць яго энергетыку, адчуць яе пульс. Кніга добра структуравана, у ёй вытрыманы аптымальныя прапорцыі размеркавання матэрыялу, аб'яднанага ў шэсць невялікіх па аб'ёме, але ёмістых

¹ Тут і далей цытаты падаюцца па гэтым выданні ў круглых дужках толькі з указаннем старонкі.

раздзелаў. Як і ўсё напісанае С.Запрудскім, чытаецца з пожадам, без натугі. Дадзеная праца – гэта ўжо далёка не першы важкі плён даследаванняў акрэсленага перыяду. Вучоны зрабіў значны крок наперад, праліваючы святло на цьмяныя, пакінутыя без увагі (па палітычных матывах) пытанні развіцця айчыннага мовазнаўства ў 1920–1930-я гг. Перш за ўсё варта адзначыць даследчыцкі досвед, імкненне скінуць з мовазнаўства цяжар савецкай школы.

Ва ўступным раздзеле падаецца перыядызацыя гісторыі беларускай літаратурнай мовы 1918–1941 гг. Аўтар выдзяляе тры невялікія перыяды развіцця нашай мовы ў акрэслены адрэзак часу, якія характарызуюцца адноснай цэласнасцю і змястоўным адзінствам. Аргументавана даводзіцца, што першы перыяд (1918 – канец 1930 г.) праходзіў пад знакам граматычнага нармавання літаратурнай мовы, папаўненнем слоўніка, пашырэннем сфер выкарыстання і закончыўся пачаткам пагрому беларускага мовазнаўства ў канцы 1930 г. Гэта зроблена ўпершыню, бо такой дыферэнцыяцыі мы не знойдзем ні ў падручніку Л.М. Шакуна, ні ў акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратурнай мовы». Пры гэтым даследнік зыходзіць з таго, што «перыядызацыя гісторыі беларускай літаратурнай мовы грунтуецца як на “унутранай” гісторыі літаратурнай мовы..., так і на “знешняй” гісторыі мовы, якая бярэ пад увагу абсяг пашырэння літаратурнай мовы ў соцыуме, аб’ём і характар грамадскіх функцый, якія выконваліся ёй ў розныя гістарычныя перыяды, яе сувязі з народнымі гаворкамі і іншымі літаратурнымі мовамі, якія бытавалі ці бытуюць на адной з ёй тэрыторыі, і г. д.» (с. 5). Азіраючы палетак, С. Запрудскі робіць выснову, што арышты ў сярэдзіне 1930 г. (*іх можна параўнаць з расстрэльнай ноччу беларускіх пісьменнікаў 29.10.1937 г. – Д.П.*) шэрагу вядучых лінгвістаў і кампанія па іх дыскрэдытацыі, якая неўзабаве разгарнулася, стварылі атмасферу, у якой беларуская мова пачала развівацца на іншых асновах (с.8). Сапраўды, рэпрэсіі і пераследы, якія абрынуліся на беларускую навуку ў 30-я гады, калі ў савецкай Беларусі адбывалася фізічнае знішчэнне беларускіх мовазнаўцаў і сістэматычнае вынішчэнне распрацаванай імі навуковай метадалогіі, – гэта сапраўдны крах беларускай лінгвістыкі. Заканамерна і тое, што беспадстаўныя арышты мовазнаўцаў поўнасцю змянілі навуковую атмасферу беларускай лінгвістыкі.

Другі часавы адрэзак ахоплівае канец 1930 – жнівень 1933 г. Ён характарызуецца арыштамі вядомых моваведаў, кампаніяй па прыніжэнні іх аўтарытэту, барацьбе з гэтак званым нацыянал-дэмакратызмам у мовазнаўстве, адыходам ад сталых нормаў, выпрацаваных у папярэдні час. Трэці перыяд (1933–1941) пачынаецца прыняццем сумнавядомай пастановы СНК БССР ад 26 жніўня 1933 г, якая па сутнасці «сімвалізавала сабой адыход ад традыцый, у рэчышчы якіх адбывалася ўдасканаленне літаратурных нормаў беларускай мовы ў ранейшыя гады» (11). Заўважым, што ў сваёй папярэдняй працы даследчык быў больш катэгарычным і даводзіў: «рэформа беларускай мовы 1933 г. з’яўляецца прыкладам непасрэднага ўздзеяння на моўнае рэфармаванне ідэалагічных фактараў» [3, с. 263].

Другі раздзел прысвечаны аналізу найбольш значных прац па гісторыі беларускай літаратурнай мовы Л. Шакуна, І. Германовіча, А. Баханькова, М. Абабуркі, падкрэсліваецца іх роля ў асвятленні перыяду 1920–1930-х гг. Тактоўна палемізуючы з навукоўцамі, даследнік даводзіць, што, з аднаго боку, яны быццам бы імкнуліся рэабілітаваць тэндэнцыю развіцця тагачаснага мовазнаўства, з другога ж, прытрымліваліся «ідэалагічных акцэнтаў» і «пэўнага метадалагічнага канону», абумоўленага несвабодай навуковага мыслення, уласцівага 1960–1980 гг.

Дадатным, як падаецца, з’яўляецца ўвядзенне ў шырокі навуковы ўжытак малавядомай у нас англамоўнай працы П. Вэкслера «Пурызм і мова. Даследаванне сучаснага ўкраінскага і беларускага нацыяналізму (1840–1967)», у якой замежны вучоны прышоў да высновы, што «пурызм стварыў бар’ер паміж беларускай і суседняй рускай мовай на ўсіх узроўнях настолькі, што было складана гаварыць аб моцнай роднасці беларускай і рускай моў, якая б дазваляла лічыць беларускую мову дыялектам» (28). Падаецца, што варта перакласці на беларускую мову хаця б тую яе частку, у якой апісана наша мова, зрабіўшы даступнай больш шырокаму колу даследчыкаў.

Удумлівае абыходжанне з матэрыялам, паглыблены аналіз яго ў трэцім раздзеле даў вучонаму падставу гаварыць пра пераемнасць беларускай літаратурнай мовы «нашаніўскага» перыяду з мовай 1920–1930 гг. Тут выказваецца адна нетрывіяльная думка наконт таго, што

«пераважная большасць слоў, якія сёння разумеюцца як “паланізмы” або “русізмы”, траплялі ў беларускую літаратурную мову не з польскай або рускай літаратурных моў, а з агульнаўжывальнай беларускай мовы (кайнэ) або з беларускіх гаворак» (37). Пры гэтым заўважаецца, што ў 20-я гг. беларуская мова асвойвала новыя для сябе стылі – навуковы і афіцыйна-справавы, – арыентуючыся на народнамоўныя сродкі.

Наступны раздзел лагічна працягвае папярэдні і прысвечаны разгляду развіцця лексікі тагачаснай літаратурнай мовы, змен у яе структуры. Пераканаўча даводзіцца, што падрыхтоўка і выданне шматлікіх тэрміналагічных слоўнікаў, падручнікаў, твораў мастацкай літаратуры, навукова-папулярных кніг садзейнічала шматразоваму ўжыванню і ўзнаўленню новых слоў, замацаванню іх у маўленчай практыцы і рабіла здабыткам усяго грамадства. Усё гэта ілюструецца шматлікімі прыкладамі з разнастайных тагачасных прац.

У пятым раздзеле разглядаецца феномен моўнага рэдагавання ў 1920–1930 гг. як сацыяльнай практыкі. Пра гэтым даследнік карыстаецца не сучаснымі крытэрыямі моўнай дасканаласці, а, каб пазбегнуць суб’ектыўнасці, скажэння канкрэтных моўных фактаў, вылучае некалькі важных фактараў (с. 60). На адрозненне ад іншых мовазнаўцаў, С. Запрудскі арыентуецца не толькі на моўныя праўкі твораў Я. Коласа, але і іншых аўтараў, а таксама практыку заходнебеларускай мастацкай літаратуры. Прычым гэта, як заўсёды, аргументуецца з прыцягненнем шырокага ілюстрацыйнага матэрыялу больш глыбока і дэтальна. Падсумоўваючы сказанае, ён робіць выснову: калі да 1930 г. станаўленне беларускай літаратурнай мовы адбывалася натуральным чынам, з улікам разнастайнасці моўнага рэдагавання, то з пачатку 1930-х яно падпала пад моцны ідэалагічна-палітычны ўплыў, змяніўшы моўныя навацыі ў бок нівелявання беларускага слоўніка і супадзення яго з рускім.

Наступны раздзел адкрывае перад чытачамі панараму стылістычных змен у сінанімічных радах. Аўтар прадметна прасочвае шлях у літаратурную мову асобных лексем, падкрэслівае, што на гэтай дарозе нярэдка сустракалася шмат паваротак. Уражвае багацце прааналізаванага матэрыялу, які даў падставу сцвярджаць, што складанасці абумоўлены агульнай непразрыстасцю мовазнаўчага стылістычнага дыскурсу, так як тэрміны «стыль» і «стылістыка» тады ўжываліся толькі ў дачыненні да літаратуразнаўства.

Праца самастойная і карысная не толькі з навуковага, але і пазнавальнага боку. Нязмушаны выклад матэрыялу, пытанні для самакантролю дазваляюць далучаць студэнтаў да навуковага дыялогу, падштурхоўваюць да case study – самастойнага аналізу канкрэтных сітуацый, звяртаюць увагу на маладаследаванія ў навуковай літаратуры пытанні. Яна дапамагае студэнтам больш глыбока, панарамна і аб’ектыўна зразумець гісторыю нашай мовы. З яе дапамогай студэнты-філолагі даведваюцца, што ў 1920–1930-я гг. беларускае мовазнаўства перажыло кароткачасовы, але вельмі плённы перыяд росквіту, руху наперад і ўверх і ўступіла ў перыяд заняпаду і «поўную змену арыенціраў у моўным будаўніцтве».

Даробак С. Запрудскага надзвычай вялікі і каштоўны, ён не толькі нагадвае нам пра памылкі нашага нядаўняга мінулага ў галіне моўнага будаўніцтва, але і папярэджвае нас ад іх цяпер і ў будучыні, садзейнічае бесстаронняму аб’ектыўнаму падыходу да разгляду складаных пытанняў. Галоўны яе вынік – высвятленне рэальнага становішча мовазнаўства 1920–1930-х гг., яго ролі ва ўнармаванні літаратурнай мовы, у пошуках самастойных шляхоў фармавання і развіцця як адметнай славянскай мовы. Кніга прываблівае сваёй навуковасцю, глыбінёю, арыгінальнасцю і свежасцю думкі. Гэта канцэптэуальная размова з чытачом па складаных пытаннях станаўлення і развіцця тагачаснай літаратурнай мовы, усталявання яе суверэннасці і ўсебаковага высвятлення ўсіх акалічнасцяў тагачасных моўных працэсаў.

Стыль, метадалогія, спосаб інтэрпрэтацыі і рэпрэзентацыі даследавання С. Запрудскага скіраваны на стварэнне адпаведнай рэцэпцыі чытача. Спалучаючы навуковую карэктнасць і эмацыянальнасць выкладу, С. Запрудскі імкнецца развеяць туманнасць гісторыі беларускай літаратурнай мовы 1920–30х гг., прыбраць каменне на пакручастым шляху развіцця і фармавання нашай мовы ў першай трэці ХХ ст., уключаючы ў гісторыка-мовазнаўчы працэс спадчыну тых моваведаў, якія сталі ахвярай палітычных рэпрэсій і якіх палітычная цензура выкрэслівала з айчыннай гісторыі, замоўчвала іх ролю. Кніжка атрымалася цікавай,

навуковай і папулярнай. Спадзяёмся, што яна будзе не толькі добрым вучэбна-метадычным дапаможнікам для студэнтаў-філолагаў, аспірантаў, беларусаведаў, але і для выкладчыкаў, яе з цікавасцю ўспрымуць у асяроддзі людзей неабыякавых да роднай мовы, яе гісторыі.

Галоўная мэта кнігі – падаць як студэнтам, так і шырокаму колу грамадскасці поўнае, нагляднае, навукова выверанае ўяўленне пра той няпросты час, яго перыпетыі – дасягнута поўнаасцю. Яна стала важкім даробкам у паглыбленым вывучэнні і даследаванні аднаго з самых складаных адрэзкаў у гісторыі беларускай літаратурнай мовы XX ст.

Літаратура

1. Запрудскі, С.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы (1918–1941 гг.): вучэб.-метадыч. дапам. / С.М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2017. – 115 с.
2. Караткевіч, Ул. Мова (што я думаю пра цябе) / Ул. Караткевіч // Творы: Проза. Драматургія. Публіцыстыка. – Мн. : Маст. літ., 1996. – С. 535–552.
3. Запрудскі, С.М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С.М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.

Гомельскі гасударственный
университет им. Ф. Скорины

Поступила в редакцию 04.12.2017